

SOCIALINIŲ SLUOKSNIŲ DEMOGRAFINĖS ELGSENOS TRANSFORMACIJOS LIETUVOJE: PIRMOSIOS PARTNERYSTĖS SUDARYMAS

Lektorė Vida Česnuitytė

Lietuvos teisės universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Socialinės politikos katedra
Valakupių g. 5, 2016 Vilnius
Telefonas 2740605
Elektroninis paštas vidac@takas.lt

Pateikta 2003 m. spalio 27 d.

Parengta spausdinti 2003 m. lapkričio 12 d.

Santrauka

Straipsnio tikslas – apibūdinti socialinių sluoksnių pirmosios partnerystės sudarymo modelius ir transformacijas Lietuvoje. Nagrinėjami du laikotarpiai: nuo antrosios XX a. pusės iki 1990 metų ir nuo 1990 metų iki Šeimos ir gimstamumo tyrimo¹ Lietuvoje, kuris buvo atliktas 1994–1995 metais. Hipotezės suformuluotos remiantis P. Bourdieu *habitus* ir kapitalo teorijomis. Naudoti Šeimos ir gimstamumo tyrimo Lietuvoje (1994–1995) duomenys. Tyrimo metodas – įvykio istorinė analizė. Tyrimas parodė, kad Lietuvoje socialiniai sluoksniai nesilaiko iš esmės skirtingų pirmosios partnerystės sudarymo strategijų. Pirmoji partnerystė kohabitacijos forma dažniausiai pasirenkama vėliau negu pirmoji partnerystė vedybų forma ir nepriklauso nuo socialinio statuso arba partnerystės sudarymo laikotarpio. Didžiausia rizika pasirinkti kohabitaciją ir taip pažeisti visuomenėje nusistovėjusias normas pasižymi viduriniai sluoksniai.

Pagrindinės sąvokos: socialinis statusas, pirmoji partnerystė, vedybos, kohabitacija, istorinė įvykio analizė

1. Įžanga

Lietuvoje, kaip ir daugelyje pasaulio šalių, pastebimi akivaizdūs šeimos transformacijos, gimstamumo mažėjimo, gyventojų senėjimo požymiai (Stankūnienė, 1997). Vakarų šalių demografai daugelį šių pokyčių sieja su vadinamuoju Antruoju demografiniu perėjimu, kurio esmę sudaro XX a. antroje pusėje išsivysčiusiose šalyse susidariusios galimybės save realizuoti ne tik šeimoje, bet ir darbe. Ypač tai pasakytina apie moteris (van de Kaa, 1987; Les-thaeghe, 2000, p. 121–170). Derinant darbo ir šeimos karjeras pakito šeimos kūrimo strategijos ir formos. Atsirado didesnė šeimų bei namų ūkių kūrimo įvairovė: paplito neregistruotos santuokos, daugėja asmenų, sąmoningai pasirenkančių viengungystę, bevaikystę, bei vaikų, gimusių neregistruotoje santuokoje, ir t. t.

Naujos šeimos kūrimo strategijos Lietuvoje apraiškos buvo žymios jau po Antrojo pasaulinio karo. Tačiau akivaizdu, kad šios demografinės elgsenos transformacijos negali būti tiesiogiai siejamos su aukštu pragyvenimo lygiu, išsilavinimu, naujaisiais technologiniais laimėjimais medicinos ir kitose srityje, kaip tai aiškinama išsivysčiusiose Vakarų šalyse. Nuolat ieškoma kitų galimų paaiškinimų. Šiame straipsnyje šeimos kūrimo pokyčių ieškoma per socialinį mobilumą, tai yra analizuojama, kaip pasikeitus individo socialiniam statusui keičiasi jo šeiminis statusas. Dėl ribotos straipsnio apimties nagrinėjamas tik pirmosios partnerystės sudarymas.

Tyrimo tikslas – apibūdinti socialinių sluoksnių pirmosios partnerystės sudarymo modelius ir transformacijas Lietuvoje. Išskiriami šie laiko tarpiniai: keli dešimtmečiai iki 1990-ųjų ir nuo 1990-ųjų iki tyrimo.

¹ Tyrimas „Lietuvos šeima ir gimstamumas“ yra tarptautinio projekto „Gimstamumo ir šeimos tyrimai Europos šalyse“ (*Fertility and Family Survey in the Countries of ECE Region*) sudėtinė dalis. Projektą inicijavo ir koordinuoja Jungtinių Tautų Organizacijos Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys (*Population Activities Unit of the United Nations Economic Commission for Europe – PAU/ECE/UN*). Tyrimą Lietuvoje atliko Demografinių tyrimų centras. Anketavimo darbus Lietuvoje 1994–1995 m. atliko „Baltijos tyrimai“.

Tyrimo objektas yra pirmoji partnerystė, kuri gali pasireikšti kaip registruota santuoka arba gyvenimas kartu nesusituokus (toliau – kohabitacija). Nagrinėjami klausimai:

Ar Lietuvoje socialinių sluoksnių elgsena pirmosios partnerystės atžvilgiu skiriasi?

Jeigu istoriškai socialinių sluoksnių demografinė elgsena sudarant pirmąją partnerystę skyrėsi, tai kurie iš socialinių sluoksnių pirmieji pasirinko naują šeimos formavimo strategiją – kohabitaciją, o kurie stipriausiai laikėsi tradicinių šeimos kūrimo būdų?

Keliamos hipotezės:

1. Socialinių sluoksnių pirmosios partnerystės kūrimo strategijos Lietuvoje iki 1990-ųjų ir po 1990-ųjų skiriasi.
2. Aukštesniųjų socialinių sluoksnių, kurie konservatyvesni, pirmosios partnerystės sudarymas labiau atitinka visuomenėje galiojančias normas. Liberalesnė elgsena, prieštaraujanti nusistovėjusioms visuomenės normoms, būdingesnė žemesniems socialiniams sluoksniams. Taigi kohabitacinės elgsenos pirmojoje partnerystėje apibrėškų pirmiausiai reikėtų ieškoti tarp viduriniųjų arba žemesniųjų socialinių sluoksnių.

2. Socialinių sluoksnių demografinė elgsena kaip socialinė reprodukcija

Sociologijos bei demografijos teorijose teigiama, kad žmogus renkasi racionaliai netgi tokiose kasdienio gyvenimo srityse kaip šeimos kūrimas bei vaikų gimdymas (Coleman, 1990; Hedström, 1996, p. 127–146; De Bruijn, 1999; Becker, 1981; kt.). Tačiau pagal *habitus* teoriją individo sprendimus, kokie racionalūs jie bebūtų, lemia istoriškai susiklostę ir ilgainiui internalizuoti ryšiai, išoriškai atpažįstami per suvokimo, vertinimo bei veikimo formas, atitinkančias individo socialinį statusą visuomenėje (Bourdieu, 1998). Kiekvienas visuomenės sluoksnis turi savitas moralines nuostatas ir vertybes, interesus, gyvenimo sąlygas, gyvenimo galimybes bei gyvenimo būdą.

Nesileidžiant į gilesnę socialinių sluoksnių analizę, nes tai nėra šio tyrimo objektas, reikia pasakyti, kad P. Bourdieu *kapitalo* teorijoje individo priklausomybė socialiniam sluoksniui apibrėžiama per jo santykį su gamybos produktu, per individo pajamų arba išsilavinimo lygį, lytį, geografinį išsidėstymą ir daugelį kitų papildomų ypatybių (Bourdieu, 1998). Egzistuoja keturi pagrindiniai kapitalai: ekonominis, kultūrinis, socialinis ir simbolinis, iš kurių svarbiausiais laikomi ekonominis ir kultūrinis. Individo kiekvienos rūšies kapitalo kiekis ir kompozicija, taip pat jo tėvų bei senelių kapitalo kiekis, struktūra ir atitinkamas santykinis svoris skirtingose kapitalo rūšyse atskleidžia individo socialinę trajektoriją kaip ilgaamžę kapitalų, kurie gali didėti, mažėti arba išlikti tolygūs, evoliuciją. Klasiniam egzistavimui įtakos turinčių ir jį nulemiančių elementarių sąlygų požiūriu individo statusą socialinėje hierarchijoje nusako trys fundamentalūs dydžiai: kapitalo kiekis, kapitalo sudėtis ir jų kitimas laiko atžvilgiu.

Internalizuotas *habitus* yra tas mechanizmas, kuris garantuoja kapitalų išsaugojimą. Jį galima laikyti socialinės struktūros savireprodukcija (Bourdieu, 1976, p. 117–144; Giddens, 1987). Sąmoningai ir išradingai arba nesąmoningai kopijuojant jau esančias strategijas *habitus* verčia individus, suinteresuotus išlaikyti įgytą arba pasiektą socialinį statusą, laikytis jį atitinkančių gyvenimo normų, jas puoselėti ir perduoti iš kartos į kartą. Kintančioje visuomenėje *habitus* integruoja praeities patirtį, kiekvieno momento funkcijas ir per suvokimų, vertinimų ir veiksmų visumą palaiko susiklosčiusią visuomenės socialinę struktūrą (Bourdieu, 1992).

Profesijų atstovai, gaunantys didžiausias pajamas ir esantys aukštos kvalifikacijos, dažnai kilę iš aukščiausių socialinių sluoksnių. Jie gauna ir vartoja daug materialinių ir kultūrinių gėrybių, daugeliu atžvilgiu yra priešpriešoje su darbuotojais, turinčiais žemesnę kvalifikaciją. Aukščiausių sluoksnių gyvenimo būdas pasižymi aukštais gyvenimo standartais, formalumu bei konservatyviu požiūriu į socialines normas. Tuo tarpu viduriniųjų socialinių sluoksnių atstovai dažnai yra kilę iš tarnautojų, turi gana aukštą išsilavinimą, tačiau ilgai užtrunka, kol apsirūpina būstu, automobiliu, kitomis materialinėmis vertybėmis. Dėl nepakankamo asmeninių poreikių patenkinimo jie dažnai linkę protestuoti prieš visuomenėje egzis-

tuojančias normas. Jiems būdingas siekis per kultūrą pakeisti visuomenę. Žemiausiems visuomenės sluoksniams dažniausiai priklauso kvalifikuoti, vidutinės kvalifikacijos arba nekvalifikuoti darbininkai bei žemdirbiai, turintys mažiausias pajamas bei žemą išsilavinimą. Šiam sluoksniui būdingas socialinių normų nepaisymas, nes „nėra ko prarasti“.

Dėl kapitalų ribotų kiekių vyksta nuolatinė kova už socialinį statusą siekiant jį įgyti arba išsaugoti. Svarbiausios strategijos dažniausiai susijusios su diplomais ir darbais: akademinė kvalifikacija suteikia galimybę dirbti atitinkamą darbą ir užimti siekiamą poziciją visuomenėje. Tačiau daugelis kitų oficialiai siekiamų tikslų taip pat yra užslaptinta priemonė atitinkamam socialiniam statusui pasiekti. Šiam tikslui gali būti naudojami elgsenos modeliai bet kurioje kasdienio gyvenimo srityje. Ne išimtis yra šeimos kūrimo bei gimdymo strategijos.

Šeimos kūrimo strategijos skirtos išlaikyti šeimos socialinę bei ekonominę padėtį, pratęsti giminę, išsaugoti palikimą bei reprodukuoti jos narių pajėgumą dirbti. Kalbant apie šeimos kūrimo strategijas dažniausiai omenyje turima ne šiaip partnerystė. Sąmoningai arba nesąmoningai siekiama „sėkmingų vedybų“, kuriomis siekiama padidinti sėkmę arba sumažinti (dažniausiai) ekonominius ir simbolinius nuostolius (Bourdieu, 1976). Todėl *habitus* generuoja skirtingus sprendimus: tinkamo partnerio pasirinkimą, partnerystės sudarymo formas, amžių ir kt. Kiekvienu atveju strategijos pasirenkamos vadovaujantis materialaus ir simbolinio palikimo verte bei atsižvelgiant į būdą, kuriuo tas palikimas perduodamas. Nuo senų laikų vedybiniai apsikeitimai turtu tarp šeimų buvo ekonomikos dalykas, todėl dažniausiai tuokdavosi jaunuoliai iš šeimų su panašia turtine padėtimi. Specialios strategijos galiojo tarp turtiškai nelygių šeimų. Atskirais atvejais, siekiant išlaikyti šeimos prestižą, vedybos vykdavo ir su žemesnio statuso partneriu. Tačiau turtas nebuvo vienintelis dalykas, dėl kurio įvykdavo vedybos. Svarbus buvo ir simbolinis kapitalas, matuotas abiejų pusių giminės „grynumu“, sėkme, prestižu, gyvenimo būdu bei visuomenės pagarba.

Gimdymo strategijos taip pat daro įtaką socialinio statuso išsaugojimui. Tėvai gali reguliuoti gimimų skaičių tam, kad suteiktų vaikams tam tikrą gyvenimo standartą, išsaugotų esamą ekonominę būklę, perduotų turimą socialinį statusą. Vėliau šeimos kūrimo strategija gali būti pritaikyta kaip papildoma priemonė ištaisyti neteisingai pasirinktos gimdymo strategijos klaidas.

Taigi *habitus* paskirtis yra išvengti konfliktų. Konfliktai kyla, kai pažeidžiamos normos. Tuomet susiformuoja naujas *habitus* kaip naujas gyvenimo būdas.

Šiuolaikinėje rinkos ekonomikos visuomenėje, kurioje vyrauja savirealizacijos bei individualizacijos principai, demografinė elgsena, o kartu ir pirmosios partnerystės strategijos keičiasi. Alternatyvas tradicinei šeimai skatina visuomenės modernėjimas. Šalia vedybų, kaip tradicinio partnerystės sudarymo būdo, plinta vis daugiau įvairesnių formų: gyvenama kartu nesusituokus, po vedybų ir toliau gyvenama atskirai, vis dažniau skiriamasi ir pan. (Manting, 1994).

Apibendrinant galima teigti, kad šeimos transformacijas neišvengiamai veikia materialiniai, kultūriniai bei simboliniai pokyčiai pasaulyje, ir atvirkščiai – materialiniai, kultūriniai ir simboliniai apsikeitimai šeimoje daro įtaką socialinei visuomenės struktūrai. Be to, aukštieji socialiniai sluoksniai linkę išsaugoti tradicines vertybes kaip socialinio statuso stabilumo garantą. Tuo tarpu žemesnieji socialiniai sluoksniai atviresni naujoms socialinėms vertybėms, o kartu ir alternatyvioms demografinės elgsenos formoms.

3. Socialinių sluoksnių demografinės elgsenos apžvalga Lietuvoje

Socialinių sluoksnių demografinė elgsena Lietuvoje nėra pakankamai ištirta visų pirma dėl tyrimo srities – socialinės stratifikacijos. Sovietiniais laikais buvo pripažįstamos tik darbininkų, tarnautojų ir kolūkiečių klasės. Be to, dažniausiai buvo pateikiami statistikos duomenys, kurie negalėjo atskleisti priežastinių vykstančių procesų ryšių (Gyventojų skaičiaus ir sudėties pokyčiai 1997, kt.).

Kiek geriau socialinių sluoksnių demografinė elgsena atsispindi etnografiniuose bei istoriniuose tyrinėjimuose, kuriuose naudojama etnografinė medžiaga bei archyvų dokumentai. Tačiau šių tyrimų laikotarpiai paprastai tesiekia XX a. pirmąją pusę. Vis dėlto Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, nuo seno buvo laikomasi šeimos kūrimo tradicijų: šeima visų pirma buvo darbinis ūkinis vienetas, ekonominis bendradarbiavimas, į kurį abu sutuoktiniai įnešdavo tam tikrą savo dalį ir atlikdavo specifines funkcijas (Marcinkevičienė, 1999). Valstiečiai ir smulkūs bajorai vedybų bei šeimos netraktavo kaip savitikslių vertybės. Išsilavinę ūkininkų vaikai ne itin domėjosi kaime likusiais giminaičiais. Panaikinus baudžiavą, pasikeitus valstiečių statusui ir ekonominei padėčiai ūkinis vedybų motyvas dar labiau išryškėjo. Materialinis santuokos sudarymo pagrindas ne tik pratęsė jau susiklosčiusią vedybų tradiciją, bet iš esmės tapo svarbiausiu kilnojamojo turto ir žemės perdavimo būdu. Vedybų klausimo valstiečio ar eilinio bajoro šeimoje nelėmė individualūs vaikų norai ir sprendimai. Nepertraukiamą žemės ir pinigų cirkuliaciją užtikrino kelios sąlygos. Kaimo visuomenėje vedybos buvo privalomos ir vyko pagal tam tikrą eiliškumą. Vaikų nesutikimas tuoktis ūkininko šeimoje baigdavosi jų dalies (žeme ar pinigais) atsakymu. Tokį sprendimą lemdavo ne emociniai tėvo jausmai, bet objektyvios priežastys: senberniai ir senmergės stabdė nepertraukiamą žemės ir pinigų cirkuliaciją. Be to, tolygi žemės ir pinigų kaita vedybų metu garantavo tam tikrą ūkininkų grupių uždarumą viena kitos atžvilgiu. Jaunoji, atsinešdama lygiaverčius jaunojo turtui pinigus, patekdavo į tokią pačią kaip ir jos tėvai materialinę–socialinę aplinką. Jos vaikai vėlgi buvo ugdomi panašioje socialinėje aplinkoje ir perimdavo savo aplinkos orientacijas ir požiūrius.

Normų buvo paisoma. Buvo tikima, kad nepakitusių vedybų ir šeiminių gyvenimo modelio perėmimas iš kartos į kartą yra vienintelis visų šeimos narių laimės garantas. Lietuviai negalėjo savanoriškai pasirinkti viengungišką gyvenimo būdą ir kartu visavertiškai dalyvauti savo bendruomenės gyvenime. Asmenų, dėl vienokių ar kitokių priežasčių nesukūrusių šeimos, lietuvių visuomenė netoleravo ir bandė išstumti už valstiečiams bei smulkiems bajorams įprasto gyvenimo ribų. Visų pirma tai sietina su nesantuokiniais merginų vaikais ir jų motinomis, nevedusiais (netekėjusiomis) ūkininkų broliais, seserimis bei našlais, nesukūrusiais kitos šeimos. Valstietiškoje bendruomenėje vienišiai, esantys už įprastos tradicinės šeimos, tapdavo marginaliomis grupėmis. Kita vertus, nenusisėkus vedybiniam gyvenimui visuomenėje plito savavališkos neteisėtos skyrybos bei nesantuokinės šeimos.

Tačiau XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tautinio atgimimo metu luomų demokratėjimas suponavo naują požiūrį į šeimą. Lietuvių inteligentija kūrė tautinės šeimos projektus. Vedybų motyvas su ekonominiais išskaičiavimais nebeturėjo nieko bendra. Tradicinės šeimos vertybės pamažu kito, formavo netradicinį požiūrį į vedybas ir šeimos gyvenimo būdą. Kraitis bei socialinis statusas neteko buvusios reikšmės. Tarpukaryje nepriklausomos Lietuvos visuomenėje lietuvių šeimos kūrimą lėmė individualūs apsisprendimai, emocinės pajautos bei atskirų socialinių grupių misija tuometinėje visuomenėje.

Mažiau ištirta socialinių sluoksnių demografinė elgsena Lietuvoje nuo XX a. antrosios pusės iki šių dienų. Įdomu palyginti sovietiniu laikotarpiu vyravusias šeimos kūrimo strategijas su nepriklausomybės metais išryškėjusiais šeimos kūrimo pokyčiais, kai įsigali vakarieetiški gyvenimo stiliai daugelyje kasdienio gyvenimo sričių.

4. Tyrimo duomenys ir metodai

Individų priklausomybė socialiniam sluoksniui nėra apibrėžta vien pagal atitinkamu momentu turimą kapitalą. Tarp pradinio ir turimo kapitalo arba, kitaip tariant, tarp pradinės ir esamos padėties socialinėje hierarchijoje, egzistuoja stiprus statistinis ryšys. Tyrime taikytas

įvykio istorinės analizės metodas suteikia galimybę tirti būsenų pokyčius tam tikrame laiko intervale. Tyrimo vienetas yra individas. Įvykio istorinės analizės metodas per apibendrinančius statistinius rodiklius pateikia bendrą pokyčių vaizdą, patikrina, ar skiriasi vienos arba kelių grupių pokyčių tendencijos. Įvykio istorinės analizės metodas kartais taikomas pokyčių tendencijoms numatyti.

Pagrindinis įvykio istorinės analizės metodo rezultatas yra rizikos laipsnis (*hazard rate*), kad įvykis įvyks. Matematiškai rizikos laipsnio funkcija išreiškiama kaip tikimybė, kad įvykis įvyks per vieną laiko vienetą (valandą, metus, pan.) tiriamu laikotarpiu. Konkretus matematinis modelis parenkamas atsižvelgiant į laiko pokyčius: tolydžiais atvejais – Weibullo, Gomperto, Makehamo, Gamma'os, netolydžiais atvejais – Gauso, log–logistinis, log–Gauso, Sickle'o, Herneso, neparametriniais atvejais – Coxo modelis (Blossfeld, 1989; Blossfeld, 2002). Kiti rodikliai yra išvestiniai: tikimybė, kad įvykis įvyks *kada nors*, vidutinė laukimo trukmė, kol įvykis įvyks, kaip dažnai įvykis įvyks per tiriamą laikotarpį ir pan.

Hipotezėms tikrinti naudoti tyrimo „Šeima ir gimstamumas Lietuvoje (1994–1995)“ duomenys. Anketinė apklausa atlikta 1994–1995 metais. Apklausta 3000 moterų ir 2000 reprodukcinio amžiaus vyrų, t. y. apklausos metu turėjusių 18–49 metų (plačiau apie tyrimą žr. Stankūnienė 1997, p. 5–6).

Šiame straipsnyje skaičiavimai atlikti remiantis 4984 respondentų (1992 vyrų ir 2992 moterų) duomenimis, nes 16 respondentų nenurodė duomenų apie pirmąją partnerystę. Tik 14,4 proc. tiriamųjų buvo nurodę, jog pirmąją partnerystę sudarė nesusituokę, t. y. kohabituodami. Kadangi visuomenės struktūra 1990 metais stipriai keitėsi, tyrimo laikotarpiai atitinkamai buvo suskirstyti iki 1990 metų ir po 1990 metų (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Respondentų skaičiaus pasiskirstymas pagal pirmosios partnerystės pobūdį ir sudarymo laikotarpį

Pirmoji partnerystė	Pirmosios partnerystės sudarymo laikotarpis		Iš viso
	Iki 1990 metų	Po 1990 metų	
Kohabitacija	475	244	719
Vedybos	2510	623	3133
Nepatyrė			1132
Iš viso	2985	867	4984

Tyrimui atlikti buvo sukurti nauji nepriklausomi kintamieji, nustatantys socialinius statusus. Respondentus skirstant į socialines stratas remtasi P. Bourdieu *kapitalų* teorija (Bourdieu, 1998), nors Lietuvos sąlygomis ši teorija taikytina su tam tikromis išlygomis (Gečienė, 1996). Be to, socialiniai statusai nustatyti darant prielaidą, kad profesinė pozicija geriausiai atspindi ekonominių, kultūrinių, socialinių ir simbolinių kapitalų turėjimą, tai yra tikimasi, kad aukštą poziciją darbe užimantys individai gauna dideles pragyvenimo lėšas, turi aukštą išsilavinimą, pakankamai daug socialinių ryšių, prestižą ir pan., ir priešingai, žemą poziciją darbe užimantys individai turi mažesnes pragyvenimo lėšas, žemą išsilavinimą, galbūt mažiau socialinių ryšių bei menkesnį prestižą. Buvo pasirinktas kintamasis „pareigos darbe“, kuris apdorojant apklausos duomenis buvo užkoduotas pagal tarptautinį klasifikatorių ISCO (Kazlauskienė, 1997, p. 231–234). Pagal šį klasifikatorių užimtumo statusai išdėstyti hierarchine tvarka ir priklauso nuo darbo pobūdžio, išsilavinimo lygio, atsakomybės lygmens ir t. t. Taigi šis kintamasis geriausiai tiko socialiniams sluoksniams apibrėžti. Taip buvo išskirti trys socialiniai statusai: nekvalifikuoti ir kvalifikuoti darbininkai (2 statusas), asistentai (3 statusas), specialistai (4 statusas), vadovai (5 statusas). Kiti du socialiniai statusai išskirti papildomai, nes juos sudarantys individai nebuvo susiję su darbine veikla: bedarbiai (0 statusas), nedirbantieji dėl įvairių priežasčių, išskyrus nedarbą (1 statusas) (žr. priedą). Taigi sudaryti statusai taip pat sudaro hierarchiją: 0 statusas – žemiausias, 5 statusas – aukščiausias.

Be to, buvo sudarytas papildomas laike kintantis kintamasis „Socialinio statuso pokyčio kryptis“. Kaip žinome, individas ilgainiui gali kilti arba nusileisti hierarchiniais socialinių statusų laiptais. Be to, galimas ir toks variantas, kai gyvenime statusas kinta, tačiau išlieka tame

pačiame socialinių statusų hierarchijos lygmenyje. Atitinkamai analizėje išskirtos trys pokyčių kryptys: „kylanti“, „besileidžianti“ ir „tolygi“.

Visi laike kintantys kintamieji buvo skaičiuojami mėnesiais nuo respondento gimimo. Būsenų pokyčiai suskaidyti atsižvelgiant į socialinių statusų pokyčius, t. y. buvo tikrinamos tikimybės, ar pasikeitus socialiniam individo statusui pasikeitė jo partnerystės statusas.

Pirmajai ir iš dalies antrajai hipotezei tikrinti panaudotas neparametrinis laukimo funkcijų (Kaplan–Meierio) palyginimas. Pirmiausia patikrinta skirtingus socialinius statusus turinčių individų elgsena: lyginama, ar egzistuoja laukimo, kol įvyks pirmoji partnerystė, skirtumai tarp skirtingą socialinį statusą turinčių respondentų (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Individų, priklausančių skirtingiems socialiniams statusams¹, vedybų arba kohabitacijos laukimo funkcijų palyginimas

Kintamieji ir matavimo dydžiai	Socialinis statusas					
	0 statusas	1 statusas	2 statusas	3 statusas	4 statusas	5 statusas
Vedybos						
Įvykių skaičius	10	1132	1119	275	489	111
Procentas išlaukusiųjų įvykio iki 25 metų	34.4	39.6	29.8	28.2	31.7	24.0
Statistinis testas (df=5) / (df=3):						
- Log-Rank (Savage)	66.5759*** / 5.9036					
- Wilcoxon (Breslow)	100.0442*** / 2.3807					
Kohabitacija						
Įvykių skaičius	5	273	262	55	103	21
Procentas išlaukusiųjų įvykio iki 25 metų	53.0	82.1	74.2	69.3	80.2	42.2
Statistinis testas (df=5) / (df=3):						
- Log-Rank (Savage)	32.6345*** / 0.8382					
- Wilcoxon (Breslow)	42.9517*** / 1.1315					
Vedybos iki 1990 m.						
Įvykių skaičius	7	888	900	223	407	86
Procentas išlaukusiųjų įvykio iki 25 metų	26.7	27.3	20.7	24.0	20.0	15.4
Statistinis testas (df=5) / (df=3):						
- Log-Rank (Savage)	31.5979*** / 1.1033					
- Wilcoxon (Breslow)	70.2670*** / 2.2259					
Kohabitacija iki 1990 m.						
Įvykių skaičius	1	164	181	39	78	12
Procentas išlaukusiųjų įvykio iki 25 metų	85.7	80.4	70.6	75.4	76.2	87.7
Statistinis testas (df=5) / (df=3):						
- Log-Rank (Savage)	17.5187** / 1.9400					
- Wilcoxon (Breslow)	27.8702*** / 2.2259					
Vedybos po 1990 m.						
Įvykių skaičius	3	243	219	51	82	25
Procentas išlaukusiųjų įvykio iki 25 metų	60.0	34.4	24.0	18.0	43.1	27.7
Statistinis testas (df=5) / (df=3):						
- Log-Rank (Savage)	20.7913*** / 7.7195					
- Wilcoxon (Breslow)	28.0807*** / 6.9016					
Kohabitacija po 1990 m.						
Įvykių skaičius	4	109	80	16	24	9
Procentas išlaukusiųjų įvykio iki 25 metų	25.0	65.1	60.9	29.8	74.8	100.0
Statistinis testas (df=5) / (df=3):						
- Log-Rank (Savage)	13.9036* / 2.2540					
- Wilcoxon (Breslow)	16.2698** / 1.5827					

Reikšmingumo lygmuo: * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$.

¹ Socialinių statusų aprašymą žr. priede.

Pastabos:

1) df reiškia laisvės laipsnius; (df=5) / (df=3) reiškia, kad statistinio testo reikšmė iki ženklo „/“ išreiškia visų Statusų grupių įvykio laukimo funkcijų palyginimą, o statistinio testo reikšmė po ženklo „/“ išreiškia 1–4 statusų įvykio laukimo funkcijų palyginimą.

2) Wilcoxon (Breslow) testas labiau atspindi skirtumus laikotarpio pradžioje, Log-Rank (Savage) labiau atspindi skirtumus laikotarpio pabaigoje (Blossfeld, 2002).

Atskirai patikrinti atvejai, kai pirmoji partnerystė pasirinkta vedybų forma ir kai pirmoji partnerystė pasirinkta kohabitacijos forma. Be to, atskiri skaičiavimai atlikti dviem laikotarpiais: nuo XX a. vidurio iki 1990 metų ir nuo 1990-ųjų iki 1995-ųjų.

Analogiški skaičiavimai atlikti atsižvelgiant į socialinio statuso pokyčio kryptį (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Įvykio laukimo funkcijų, priklausančių nuo socialinio statuso pokyčio krypties, palyginimas¹

Kintamieji ir matavimo dydžiai	Socialinio statuso pokyčio kryptis		
	Besileidžianti	Tolygi	Kylanti
Vedybos			
Įvykių skaičius	185	1165	1768
Procentas išlaukusiujų įvykio iki 25 metų	37.6	17.2	30.0
Statistinis testas (df=2):			
- Log-Rank (Savage)	95.4068***		
- Wilcoxon (Breslow)	110.0359***		
Kohabitacija			
Įvykių skaičius	51	271	390
Procentas išlaukusiujų įvykio iki 25 metų	75.2	69.0	75.8
Statistinis testas (df=2):			
- Log-Rank (Savage)	11.4891**		
- Wilcoxon (Breslow)	16.0342***		

Reikšmingumo lygmuo: * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$.

Pastaba: df reiškia laisvės laipsnius; Wilcoxon (Breslow) testas labiau atspindi skirtumus laikotarpio pradžioje, Log-Rank (Savage) labiau atspindi skirtumus laikotarpio pabaigoje (Blossfeld, 2002).

Buvo lyginama, ar skiriasi individų, kurių socialiniai statusai kinta skirtingomis kryptimis, laukimo laikas, kol bus sudaryta pirmoji partnerystė. Atitinkamai atlikti vedybų ir kohabitacijos skaičiavimai dviem laikotarpiais. Visoms šioms laukimo funkcijoms (Kaplan–Meierio) palyginti pritaikyti statistiniai Log–Rank (Savage) ir Wilcoxon (Breslow) testai.

Rizikos, kad tam tikriems socialiniams sluoksniams priklausantys individai pasirenks kohabitaciją, laipsniui nustatyti pritaikytas neparаметrinis Coxo modelis su laike kintančiomis kovariacijomis (žr. 4 lentelę).

Epizodai suskaidyti atsižvelgiant į respondentų socialinių statusų pokyčius. Sudaryti ir patikrinti keturi modeliai: 1 modelyje neatsižvelgta į laikotarpį, 2 modelyje patikrinti rizikos laipsniai iki 1990 metų, 3 modelyje patikrinti rizikos laipsniai po 1990 metų ir 4 modelyje patikrinti rizikos laipsniai, kad individas pradės kohabituoti, jeigu socialinis statusas kinta tam tikra kryptimi.

Skaičiavimai atlikti naudojantis TDA 6.3b programa, o manipuliacijos ruošiant kintamuosius skaičiavimams atliktos SPSS 9.0 programa.

¹ Socialinių statusų aprašymą žr. priede.

4 lentelė. **Neparametrinio Coxo modelio su laike kintančiomis kovariacijomis įvertinimai kohabitacijos atvejais (epizodai suskaidyti atsižvelgiant į socialinių statusų pokyčius)**

Kintamieji	1 modelis	2 modelis	3 modelis	4 modelis
0 socialinis statusas	-3.20			
1 socialinis statusas	-4.52			
2 socialinis statusas	-4.02			
3 socialinis statusas	-4.09			
4 socialinis statusas	-4.21			
5 socialinis statusas	-4.13			
0 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė iki 1990 m.		0.88		
1 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė iki 1990 m.		-0.004		
2 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė iki 1990 m.		0.63***		
3 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė iki 1990 m.		0.48**		
4 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė iki 1990 m.		0.72***		
5 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė iki 1990 m.		0.39		
0 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė po 1990 m.			1.91***	
1 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė po 1990 m.			0.91***	
2 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė po 1990 m.			1.09***	
3 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė po 1990 m.			1.04***	
4 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė po 1990 m.			0.62**	
5 socialinis statusas ir pirmoji partnerystė po 1990 m.			0.95**	
Besileidžiantis socialinis statusas				1.56***
Tolygus socialinis statusas				1.30***
Kylantis socialinis statusas				1.04***
Jvykių skaičius	719	719	719	719
Subepizodai	10718	10718	10718	10718
χ^2	1393.6	1425.0	1498.7	1561.4
df	5	3	5	2

Patikimumas: * - $p < 0,05$, ** - $p < 0,01$, *** - $p < 0,001$.

Pastaba: df reiškia laisvės laipsnius.

5. Rezultatai

Skirtingų socialinių sluoksnių laukimo laikas, kol įvyks pirmoji partnerystė, statistiškai skiriasi, kai lyginami visi socialiniai statusai (žr. 2 lentelę). Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad 0 statusą ir 5 statusą atitinkančių įvykių yra mažai, todėl jie negali būti patikimai analizuojami. Analizuojant kitų socialinių statusų laukimo laiką, kol bus sudaryta pirmoji partnerystė, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta. Tačiau lyginant pasirinkimą tarp vedybų ir kohabitacijos sudarant pirmąją partnerystę matyti visiems socialiniams sluoksniams bendra tendencija: sudarant partnerystę jaunesniame amžiuje vedybos pasirenkamos dažniau negu kohabitacija. Ši tendencija galiojo kelis dešimtmečius iki 1990 metų, galioja ir po 1990-ųjų.

Individų, kurių socialinis statusas kinta skirtingomis kryptimis, laukimo laikas, kol įvyks pirmoji partnerystė (vedybos arba kohabitacija), statistiškai reikšmingai skiriasi (žr. 3 lentelę). Pasitvirtina anksčiau pastebėta bendra tendencija: pirmąją partnerystę sudarant vėliau yra didesnė tikimybė pasirinkti kohabitaciją negu vedybas. Sprendžiant iš Wilcoxon testų rezultatų išryškėja kita bendra tiek vedybų, tiek kohabitacijos tendencija: besikeičiančio socialinio statuso kryptis labiau veikia jaunesniame amžiuje: iki 25 metų beveik dvigubai greičiau veda/išteka individai, turintys stabilų socialinį statusą. Socialinio statuso pokyčio kryptis kiek mažiau veikia besirenkančiuosius pirmąją partnerystę kohabitacijos forma, tačiau bendra tendencija išlieka: greičiausiai pirmą partnerystę sudaro turintieji stabilų socialinį statusą.

Neparametriniai Coxo modeliai parodė, jog bendru atveju socialinių sluoksnių rizikos tikimybė kohabituoti nėra didelė (žr. 4 lentelę, 1 modelį). Tačiau atskyrus laikotarpius paaiškėjo, kad iki 1990 metų rizika pradėti kohabituoti buvo gana maža ir nepriklausė nuo sociali-

nio statuso (žr. 4 lentelę, 2 modelį). Po 1990 metų mažiausią riziką pradėti kohabituoti turėjo 4 statuso individai, t. y. turintys gana aukštą išsilavinimą ir, tikėtina, nepakankamai didelį ekonominį kapitalą (žr. 4 lentelę, 3 modelį). Remiantis P. Bourdieu, tai turėtų būti revoliucingiausias socialinis sluoksnis, iš kurio galima tikėtis visuomenės normų pažeidimų. Tačiau gauti rezultatai nurodė kitus du socialinius sluoksnius, pasižyminčius didžiausia rizika pradėti kohabituoti. Tai 2 ir 3 statusų individai, t. y. iš viduriniųjų socialinių sluoksnių.

Analizuojant galimas rizikas kohabituoti matyti, kad prarandant socialinį statusą rizika pradėti kohabituoti didėja (žr. 4 lentelę, 4 modelį).

Iš papildomai atliktų, bet čia nepateiktų skaičiavimų rezultatų taip pat išryškėjo tendencija, jog aukščiausių socialinių sluoksnių atstovams būdinga vėliau sudaryti pirmą partnerystę. Tačiau nauji gyvenimo stiliai, išryškėję po 1990 metų, labiausiai pakeitė jų elgseną. Individai iš aukščiausių socialinių sluoksnių vis dažniau ėmė rinktis kohabitaciją.

6. Išvados

Tyrimas parodė, kad Lietuvoje socialiniai sluoksniai pirmosios partnerystės sudarymo požiūriu skiriasi nedaug. Ryškiausiai pasireiškia bendra tendencija, kad pirmoji partnerystė kohabitacijos forma dažnai sudaroma vėlesniame amžiuje negu pirmoji partnerystė vedybų forma, nepaisant socialinio statuso arba partnerystės sudarymo laikotarpio.

Socialinis statusas statistiškai labiau reikšmingas, kai pirmoji partnerystė pasirenkama vedybų forma. Be to, išryškėjo tokie elgsenos modeliai pirmosios partnerystės sudarymo atžvilgiu:

1. Individai, priklausantys viduriniajam sluoksniui, anksčiau negu kiti sukuria pirmąją šeimą. Jiems taip pat būdinga didžiausia rizika, lyginant su individualiais iš kitų socialinių sluoksnių, pasirinkti kohabitaciją. Taigi šio socialinio sluoksnio atstovai yra tarp tų, kurie pirmieji linkę pažeisti nusistovėjusias normas visuomenėje.
2. Aukščiausių socialinių sluoksnių atstovams būdinga tai, kad jie vėliau negu kitų socialinių sluoksnių atstovai sudaro pirmąją partnerystę. Tačiau nauji gyvenimo stiliai, išryškėję po 1990 metų, labiausiai pakeitė būtent jų elgseną. Individai iš aukščiausių socialinių sluoksnių vis dažniau ėmė rinktis kohabitaciją.
3. Individai, kurių socialinis statusas kinta tolygiai, anksčiau nei kiti sudaro pirmąją partnerystę. Ypač tai pasakytina apie pirmąją partnerystę vedybų forma. Socialinio statuso stabilumas reikšmingesnis jaunesniame amžiuje, tiek vedybų, tiek kohabitacijos atveju. Analizuojant galimą riziką kohabituoti pastebėta, kad žemėjant socialiniam statusui rizika pradėti kohabituoti didėja.

Baigiant reikėtų pasakyti, kad tai yra vieni iš pirmųjų rezultatų, gauti siekiant įvykio istorinės analizės metodu atskleisti socialinio statuso ir demografinės elgsenos ryšius. Ateityje numatoma skaičiavimus tobulinti, ieškoti naujų kintamųjų, padėsiančių atskleisti esminius skirtingų šeimos kūrimo modelių veiksnis.

Tikimasi, kad atskleistas socialinio statuso ryšys su demografinės elgsena padės atidžiau pažvelgti į socialinės bei demografinės reprodukcijos tendencijas mūsų visuomenėje.

LITERATŪRA

1. **Becker G. S.** A Treatise on the Family. – Cambridge, MA, U.S.A.: Harvard University Press, 1981.
2. **Blossfeld H. P., Hamerle A., Mayer K. U.** Event History Analysis. Statistical Theory and Application in the Social Sciences. – Hillsdale, NJ, U.S.A.: Erlbaum, 1989.
3. **Blossfeld H. P., Rohwer G.** Techniques of Event History Modeling. New Approaches to Causal Analysis. – Mahwah, NJ, U.S.A.: Erlbaum, 2002.
4. **Bourdieu P.** Distinction: The Social Critique of the Judgement of Taste. – London: Routledge, 1998.

5. **Bourdieu P.** Marriage Strategies as Strategies of Social Reproduction // Forster R., Ranum O. (eds.) *Family and Society. Selection from the Annales: Economics, Societies, Civilisations.* – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1976.
6. **Bourdieu P., Wacquant L. J. D.** *An Invitation to Reflexive Sociology.* – Chicago: Polity Press, 1992.
7. **Coleman J. S.** *Foundations of Social Theory.* – Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990.
8. **De Bruijn B. J.** *Foundations of Demographic theory. Choice, process, context.* Doktoro disertacija. Rijksuniversiteit Groningen, 1999.
9. **Gečienė I.** Socialinės galios išteklių pasiskirstymo įtaka socialinei stratifikacijai // Grigas R. (red.) *Lietuva socialinių pokyčių erdvėje.* – Vilnius: LFSI, Lietuvos sociologų draugija, 1996.
10. **Giddens A. Turner J.** (eds.) *Social Theory Today.* – Stanford: Stanford University Press, 1987.
11. **Gyventojų skaičiaus** ir sudėties pokyčiai. – Vilnius: Statistikos departamentas, 1997.
12. **Hedström P.** Rational choice, empirical research, and sociological tradition // *European Sociological Review* 12, 1996.
13. **Kazlauskienė V.** Darbo grupės bei darbo motyvacija // Stankūnienė V., Mitrikas A. A. (red.) *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje.* – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.
14. **Lesthaeghe R., Moors G.** Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World // *Review of Population and Social Policy.* 2000. No. 9.
15. **Manting D.** Dynamics in Marriage and Cohabitation. An Inter-Temporal, Life Course Analysis of First Union Formation and Dissolution. – Amsterdam: Thesis Publishers, 1994.
16. **Marcinkevičienė D.** *Vedusiųjų visuomenė: Santuoka ir skyrybos.* – Vilnius: Vaga, 1999.
17. **Stankūnienė V., Mitrikas A. A.** (red.) *Šeima ir gimstamumas Lietuvoje.* – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997.
18. **Van de Kaa D. J.** Europe's Second Demographic Transition // *Population Bulletin.* 1987. Vol. 42. No. 1.

TRANSFORMATIONS OF DEMOGRAPHIC BEHAVIOUR OF SOCIAL STRATAS' IN LITHUANIA

Lecturer Vida Česnuitytė
Law University of Lithuania

Summary

The goal of this article is to explore patterns of behaviour of social strata's in respect to first partnership formation as marriage or cohabitation in Lithuania. Research *hypotheses* of this paper were formulated based on ideas of his theories of capitals and habitus by P. Bourdieu. Hypotheses tested on Lithuanian "Family and Fertility Survey" (1994–1995) data. Event History Analysis as research method was used. Analysis showed that social stratas have not significantly different behaviour patterns in first partnership formation. Common trend is that entry to first partnership as cohabitation usually is later than entry to first partnership as marriage for all social stratas in all periods. Individuals with medium social status experience highest risk to entry to cohabitation.

Keywords: social status, first partnership, marriage, cohabitation, event history analysis

Priedas. Socialinių statusų apibūdinimas

Socialinis statusas	Užimtumo statusas		Išsilavinimo lygis	Profesijų/veiklos pavyzdžiai
	Pavadinimas	Darbo apibūdinimas; reikalaujamos kvalifikacijos		
0 statusas	Bedarbiai	-	-	Bedarbiai, registruoti darbo biržoje, bedarbiai, neregistruoti darbo biržoje, priverstinai neapmokamai atostogaujantys asmenys
1 statusas	Nedirbantys dėl įvairių priežasčių	-	-	Nereguliariai dirbantis, išėjęs motinystės atostogų, studentas, neįgalusis, niekada iki šiol nedirbęs, nedirbantis dėl kitų priežasčių
2 statusas	Nekvalifikuoti darbininkai	Tai vadinamieji pagalbiniai darbininkai be profesijos; dirba pagalbinį darbą, kuriam pakanka kasdienės gyvenimo patirties	Pradinis	Valytojai, sargai, viešbučių kambarių tvarkytojai, statybos darbininkai, krovėjai, nešėjai ir pan.
	Kvalifikuoti darbininkai	Tai vadovų ir plačiosios visuomenės tarpininkai; darbas dažnai susijęs su konkrečia darbo vieta, reikalauja didelio kruopštumo, atidumo; darbas taip pat gali būti skirtas žmonėms apsaugoti, gelbėti ir pan.; taip pat amatininkai bei įvairias mašinas valdantys žmonės	Pagrindinis, profesinis arba specialūs profesiniai kursai	Raštininkai, sekretorės, teatrų kasininkės, kelionių agentūrų tarnautojai, konduktorai, aptarnavimo srities darbuotojai, gaisrininkai, policininkai, žemės ūkio darbuotojai, kt.
3 statusas	Asistentai	Tai savotiški atskirų sričių vadovai, kasdieniai specialistų pagalbininkai; padedamieji darbai yra pagrindinė veikla	Aukštesnysis arba aukštasis	Med. seserys, kompiuterių specialistai, laborantai, kiti pagalbininkai
4 statusas	Specialistai	Atlieka kūrybinį darbą; darbas susijęs su asmenine atsakomybe už savo darbą ir sritį	Būtinasis aukštasis universitetinis arba jam prilygstantis	Fizikai, matematikai, gydytojai, biologai, agronomai, dėstytojai, žurnalistai, menininkai, kiti profesionalai
5 statusas	Vadovai	Direktoriai, generaliniai direktoriai ir administratoriai, vadovaujantys įmonėms bei organizacijoms su 10 ir daugiau darbuotojų; įvairių lygių politiniai lyderiai ir vadovai	Dažniausiai su aukštesniu universitetiniu lygiu arba jam prilygstančiu išsilavinimu	Įstatymų leidėjai, korporuotų įmonių vadovai, generaliniai direktoriai ir pan.

Šaltinis: Kazlauskienė V. Darbo grupės bei darbo motyvacija // Stankūnienė V., Mitrikas A. A. (red.) Šeima ir gimstamumas Lietuvoje. – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas. 1997.